

Dini Araştırmalar, Ocak-Nisan 2002, C. 4, s. 12, ss. 7-30.

Selim Sabit Efendi'nin Rehnumâ-i Muallimîn'ine Pedagojik Bir Yaklaşım

Ramazan BUYRUKÇU*

ABSTRACT

Pedagogical approach to Selim Sabit's work 'Rehnumâ-i Muallimin'. This paper deal with Selim Sabit's views about education history of Turkey, especially his book 'Rehnumâ-i Muallimin'. For this reason, author review Selim Sabit's life, works, pedagogical methods, characteristics of his works etc. According to Author, Selim Sabit's views may be used, especially religious education.

Keywords: Selim Sabit Efendi, Religious education, Rehnumâ-i Muallimin (Teachers Guide)

GİRİŞ

İnsanlık tarihine baktığımızda sosyal, kültürel, ekonomik, siyasi ve dini her yeni oluşumun çoğunlukla ya geçmişi bütünüyle reddetme, ya da geçmişi bütünüyle değiştirmeden kabullenme ilkelerine dayandığını görürüz. Bu radikal kabul-retler yeni oluşumun yerleşmesi ve gelişmesini çoğu zaman olumsuz etkilemiş ve etkilemektedir.

Türk-İslam Medeniyetinde bu tür yapılanmanın tarihi daha eski, fikri oluşumu daha fazla zengin olmakla beraber, aksiyon olarak izleri oldukça yeni ve belirgindir. Cumhuriyet (Selçuklu, Anadolu Selçuklu ve Osmanlı) dönemine kadar kurulan devletler ve imparatorluklar birbirlerinin devamı

* **Doç. Dr.**, Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Eğitimi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

özelliklerini daha açık gösterirken, Tanzimat döneminde başlayan kabul-ret ikileminin Meşrutiyet döneminde daha yaygınlaştığını gözlüyoruz. Cumhuriyet döneminde oluşturulmaya çalışılan bütünlük ise yeterince kabul edilmiş değildir. Çünkü bütüncül kabul değişim ve gelişimin önünü kese rek, statik düşünce ve aksiyonun korunmasına neden olurken, bütüncül reddetme de geçmişin olumlu oluşumlarının kullanılmasını, yani tarihî temellerin kullanımını ortadan kaldırmakta sosyal ve kültürel alanda olumsuz çatışmalara neden olmaktadır.

Şüphesiz fikri zenginlik ve gelişim için ilmî geçerlilik ve güvenilirliği olan farklılıklar önemlidir ve gereklidir. Ancak bilinçsiz ve ilmî geçerliliği olmayan kabul ve retler gelişmeyi engellemekte; farklılaşmayı, birlik ve bütünlüğü, sosyal barış ve güveni sarsıcı bir alana taşımaktadır. Başka bir ifade ile körü körüne taasupkâr kabul-retler; sosyal, kültürel, ekonomik, siyasî, dinî ve ahlakî, daha genel bir ifade ile toplumsal kalkınmayı engelleyen pek çok probleme kaynaklık etmektedir. Siyasi ve ideolojik bir yaklaşım ve endişe ile geçmiş bütünüyle reddetmek ne kadar yanlış ve tehlikeli ise, aynı şekilde körü körüne kabullenme de o derece yanlış ve tehlikelidir. Kanaatimizce bu radikal kabul ve retlerde bilgisizliğin önemli rolü vardır. Kültürel bütünlük için yasal düzenlemelerden çok eğitimsel etkinliklerin etkili ve kalıcı olduğuna ve olacağına inanıyoruz. Bu inançla düşünce tarihimizin olumlu ve olumsuz yönleriyle ilmi esaslar çerçevesinde yeni kuşaklara tanıtılmasında fayda mülhaza ediyoruz. “İnsan bilmediğinin düşmanıdır” özdeyişi gereği bilgisizliğe dayalı düşmanlıkların ortadan kaldırılmasına toplumumuzun ve bütün insanlığın ihtiyacı olduğunu düşünüyoruz.

Bilgisizliğe bağımlı ret ve kabul edişlerin önlenebilmesi, gelişim, değişim ve kalkınmanın hızlanabilmesi için bilgilenmenin gerekli olduğu düşüncesiyle, yaşadığı dönem içinde kabul görme ve reddedilme ikilemi arasında kalan ve bu sıkıntıları bizzat yaşamış olan bir eğitimciyi, özellikle onun metodik özellik taşıyan bir eserini tahlili bir yaklaşımla tanıtmaya çalışacağız. Kabul edilme ve reddedilmenin izlerini eserin yazılması sonrasında değil, bizzat eserin kaleme alınmasında arayarak, günümüz eğitim etkinliklerinde kullanılabilir olanları belirlemeye gayret edeceğiz.

Selim Sabit Efendi Türk Eğitim Tarihinde eğitimde moderniteyi savunan ve bu alanda çalışmaları bulunan bir eğitimcidir. Selim Sabit Sıbyan okulları ile ilgili düşünce ve uygulamaları ile klasik eğitimden modern eğitime geçişte köprü rolünü üstlenen eğitimcilerdendir. Bizim onun eğitimle ilgili görüşleri, özellikle “Rehnumâ-i Mualimîn” adlı eseri üzerinde çalışmamızın nedeni, eserin günümüz din eğitim ve öğretiminde bilhassa ilköğretim dönemi için ışık tutacak pedagojik unsurlar ihtiva etmesidir. Ayrıca Kur’an Kurslarındaki dini öğretim (Kur’an öğretimi)* de onun düşünce ve uygulamalarının metodik faydalar sağlayacağına inanıyoruz.

* Diyanet İşleri Başkanlığı Kur’an Kurslarında Kur’an öğretimi metodunda benzer teknikleri tavsiye etmektedir. Bkz. Kur’an Kursları Müfredatı, s. 9, Ankara, 1985.

A. SELİM SABİT EFENDİ’NİN HAYATI VE ESERLERİ

1. Hayatı

Selim Sabit Efendi 1829 yılında Kırklareli’nin Vize kasabasında dünyaya gelmiştir. Medreseden icazet aldıktan sonra İstanbul Dârülmuaallimîn’i bitirmiştir. Altı yıl Paris’te kalmış; Paris’te kaldığı yıllarda bir taraftan Mekteb-i Osmanî ve Muradyan mekteplerinde Türkçe öğretmenliği yapmış, bir taraftan da Fizik, Kimya ve Matematik alanlarında çalışmıştır.

Türkiye’ye döndükten sonra, Galatasaray Lisesi ikinci müdürlüğü, Maarif Meclis aza ve reisliği, Mekteb-i Rüştiye müdürlüğü, Encümen-i Teftiş ve Muayene reisliği görevlerinde bulunmuştur. Ayrıca Dârülmuaallimîn’de Psikoloji ve Metodoloji dersleri okutmuştur

Selim Sabit, Arapça, Farsça ve Fransızca dillerini okur ve yazardı. O ülkemizde pedagoji ilminin yayılmasına çalışmış ilk eğitimcilerdendir. Çeşitli alanlarda okul kitapları hazırlamıştır.¹

2. Eserleri

Bu bölümde müellifin eserleri hakkında çok kısa bilgiler vererek, daha ziyade konumuzu oluşturan eserin tahlili üzerinde duracağız. Haklarında açıklayıcı bilgiye ulaşamadığımız eserlerin sadece isimlerini vermekle yetineceğiz.

1. Eifbâ-i Osmanî: Kur’an okuma usulleri ile ilmihal bilgiler ihtiva etmektedir². Eser alfabe öğretiminde “Elifba Cüzü”³ etkisinden kurtulamamış olmakla birlikte- dönemin sosyal baskısının etkisi olabilir- bazı yenilikler de taşımaktadır. Okuma ve yazmaya birlikte yer ve önem verilmesi, hecelemeye önem verilmesi, örneklerin somut ve anlamlı kelimelerden seçilmesi vs. yeniliklerden bazılarıdır⁴. Eser, 1301 (1883)’de İstanbul’da basılmış olup, 46 sayfa ve matbudur⁵.

2. Muhtasar Tarih-i Osmanî: Osmanlı Devletinin kuruluşu hakkında bilgi verir. Osman Gazi’den itibaren otuzüç Osmanlı padişahının saltanatları hakkında bilgi ihtiva eder. Eser, 1297 (1879) da İstanbul; Matba-i Amire’de basılmış olup, matbu ve 38 sayfadır⁶.

3. Muhtasar Hesab: Sıbyan okulları için hazırlanmış matematik kitabıdır. Dört işlem (toplama-çıkarma-çarpma-bölme) örneklerle öğretilmektedir. Eser, İstanbul Matba-i Amire’de basılmış olup, matbu ve 32 sayfadır.

4. Muhtasar Coğrafya Risalesi: Coğrafya hakkında genel bilgiler özellikle kıtalar hakkında muhtasar bilgiler verilmektedir. Eser, 1301 (1883), de basılmış olup, matbu ve 44 sayfadır.

1 Bk. Meydan Larause, XI, s.159; Krş. Akyüz, Yahya, Türk Eğitim Tarihi, s.176; Koçer H. Ali, Türkiye’de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi, s. 97 - 98; Binbaşoğlu, Cavit, Türkiye’de Eğitim Bilimleri Tarihi, s. 28 -29; Ekicim, M. Kemal, Rehnümâ-i Mûallimîn üzerine bir inceleme, s.12.

2 Bk. Kara, Ahmet, Selim Sabit, te Eğitim, s.3.

3 Kur’an öğretiminde harflerin öğretimi için hazırlanan eserler için kullanılan yaygın isim.

4 Krş. Binbaşoğlu, Cavit, Türkiye’de Eğitim Bilimleri Tarihi, s. 31.

5 Krş. Kara, a.g.e, s. 3.

6 Bk. Selim Sabit, Muhtasar Tarih-i Osmanî, s. 1.

5. Muhtasar Sarf-ı Osmanî, Nahv-ı Osmanî: Bu iki eser sarf ve nahve yani dilbilgisi (fiil çekimi, harf, cümle, isim, fiil, mübteda haber, mef'ül çeşitleri, isim ve sıfat tamlamaları) kurallarına dair eserlerdir. Her iki eser de matbudur.

6. Miyaru'l Kelam: Belagât bilgisinden ve kısmen de nahiv bilgisinden bahseden eser 1302 (1884)'de İstanbul'da basılmış olup, 47 sayfa ve matbudur⁷.

7. Rehnumâ-i Muallimîn: Çalışmamızın asıl alanını oluşturan bu eser, Sıbyan mektebi muallimleri için kaleme alınan ve metodik bilgiler ihtiva eden eseridir. Eser hakkında geniş bilgi çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde verilecektir.

B. YAŞADIĞI DÖNEMİN KARAKTERİSTİK ÖZELLİKLERİ

İnsanın duygu, düşünce ve davranışlarının içinde yaşadığı ortam ve şartlara göre şekillendiği ilkesi doğrultusunda, Selim Sabit'in düşünce yapısının ve eğitim anlayışının fikrî köklerine yeterince nüfuz edebilmek için önce onun yetiştiği ortam ve dönemin karakteristik özelliklerini bilmekte fayda vardır. Yazarın yaşadığı dönemin siyasi, sosyal, kültürel, ekonomik ve dinî yapısının uzun uzun açıklanması konumuzun sınırları dışındadır. Biz sadece siyasi, sosyal ve kültürel alandaki değişimleri eğitim hareketleri bağlamında belirlemeye çalışacağız.

Selim Sabit, Osmanlı İmparatorluğunda yenileşme hareketlerinin geliştiği ve yaygınlaştığı bir ortamda yaşamıştır. Özellikle gençlik ve yetişkinlik dönemi, eğitimde askeri ve hukuk alanlarında başlayan yenileşme hareketlerinin geliştiği ve yaygınlaştığı bir dönemdir⁸. Nitekim medresenin yanında mektep⁹ Meşihat makamının yanında Meclis-i Maarif kurulmuştur.

Tanzimat önceleri başlayıp, Tanzimat ve Meşrutiyet döneminde yaygınlaşan fikri akımlar paralelinde oluşan siyasi düşünce sosyo-kültürel yapıdaki değişimin yanında, eğitimde ikili (dualist) anlayış ve yapılanmanın oluşmasına da ortam ve imkan hazırlamıştır¹⁰. Bu ikilemi müellifin öğrenim-öğretim hayatında görmek mümkündür. Selim Sabit hem medreseden icazetli, hem de Dârümuallimîn mezunudur.

Yine bu dönem, (askerî, mülkiye, ziraat, orman) mesleki eğitimdeki gelişimin yanında, öğretimde kademelenme (İptidai-Rüştiye, İdadî) sisteminin başladığı bir dönemdir¹¹.

7 Bk. Kara, a.g.e, s. 3 - 4.

8 Bk. Ergin, Maarif Tarihi, I-II, s. 495-508.

9 Muhandishane-i Bahru Humayun ve Muhandishane-i berri Hunayundan sonra, Mekteb-i Tıbbiye ve Mekteb-i Maarif-i Adliye, Mekteb-i Ulum-i Edebiye okulları peş peşe açılmaya başlamıştır. Krş. Adivar, Osmanlı Türklerinde İlim, s.197-198; Öztuna, Y., Büyük Türkiye Tarihi, X, s.416.

10 Kodaman, B., Abdulhamit Devri Eğitim Sistemi, s.21; Uludağ, Z., Spiritualizm, s.22-23; Krş., Adivar, A.; Osmanlı Türklerinde İlim, s.192-193.

11 Geniş bilgi için bk. Ergin, Maarif Tarihi, I-II, s. 495-508.

Yazarın yaşadığı dönem, Hilmi Ziya'nın ifadesi ile, ülkenin modernleşmesi tarihinde önemli safhalardan birini oluşturmakla birlikte yeniliklerin, fanatizmin ve eski sosyal kurumların gizli ve açık direnmeleriyle karşılaşmaktan geri kalmadığı bir dönemdir. Hilmi Ziya'ya göre yenileşme hareketlerinde genelde şu iki engelle karşılaşmıştır.

1. Modern araştırmayı, hatta öğretimi din için tehlikeli sayan fanatik-skolastik zihniyet.

2. Modern araştırmanın derin köklerine kadar inmeye sabredemeyen ve günün ihtiyaçlarına cevap vermek isteyen idareci zihniyet.¹²

C. REHNUMÂ-İ MUALLİMİN VE PEDAGOJİK DEĞERLENDİRİLMESİ

Eserin değerlendirilmesinde şöyle bir yöntem uyguladık. Önce; eserin elimizde bulunan baskısından yazarın konuyla ilgili görüşlerini, anlaşılmasını kolaylaştırmak amacıyla, kısmen günümüz Türkçesiyle verdik. Sonra günümüz pedagojisinin ışığında yazarın görüşlerinin tahlilini yapmaya çalıştık. Konunun önemine göre, tahlil ve değerlendirmelerimizi temellendirmeye ve sınıflandırmaya özen gösterdik.

Bu kısa açıklamadan sonra yazarın 'Rehnumâ-i Muallimîn' adlı eserinin pedagojik analizine geçecek olursak; Eser, klasik İslam eğitim ve yayın anlayışına uygun olarak hamd, salat ve selamla başlamaktadır. Edebî sanat değeri taşıyan böyle bir girişte medrese eğitiminin etkisinin olduğunu söyleyebiliriz. Yazar, insanın bedeni, ruhî ve dil gelişimine, bedenî gelişim-ruhî gelişim arasındaki ilişkiye, öğrenmenin(dış faktörlerin) bedeni ve ruhi gelişime etkisiyle, insanın gelişimi ve eğitimde tedriciliğe, gelişim sürecine dikkat çekmektedir ki¹³, bugün Gelişim Psikolojisinin¹⁴ insanın gelişimine (kalıtım + çevre + zaman) etki eden faktörler olarak belirlediği unsurlarla benzerlik göstermektedir, diyebiliriz. Ayrıca bedensel, duygusal, zihinsel ve dil gelişimiyle ilgili tespit ve yorumları modern gelişim psikolojisi ilkelerine uygunluk göstermektedir. Örneğin (3-6) yaş gurubu çocuklardaki zihinsel gelişime dikkat çekerek, ahlak ve adaba dair soyut olan şeylerin öğretiminde 'hüsn-i imtisal(örnek olma) ya özen gösterilmesinin önemini vurgulamaktadır.¹⁵ Bu vurgulama, bu yaş gurubu çocuklarda öğrenim metodu olarak taklidin etkinliğine işaret etmektedir.

Yazar altı yaşından itibaren sıbyanın (çocuğun) bedeni ve zihni gelişim itibarıyla, öğrenime hazır olduklarını¹⁶, başka bir deyişle öğretime başlama yaşını altı olarak belirlemektedir. Günümüzde öğretime başlama yaşı tartışmalarını esas aldığımızda, müellifin bu konudaki ileri görüşlülüğünü de ifade etmemiz gerekir.

12 Bk. Ülken, H.Z., Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi, s.35.

13 Selim Sabit, Rehnumâ-i Muallimîn, s.2-3.

14 Sanemoğlu, Nuray, Gelişim Öğrenme ve Öğretim, s. 17-20.

15 Selim Sabit, a.g.e, s. 4.

16 Selim Sabit, a.g.e, s. 4.

a) Öğretim Metotları:

Selim Sabit Efendi insanın gelişimi ile ilgili bu kısa ve özlü açıklamalardan sonra öğretim-eğitim metotları "Usul-ü Talimiye" konusunu ele almakta ve açıklamalarına çağdaş bir yaklaşımla olarak öğretim metodunu tanımlayarak başlamaktadır. Ona göre;"Usul-u Talimiye" (öğretim eğitim metodu): Şakirdanın (öğrencinin) husn-î idaresiyle (iyi yönetimi) matlup olan fenleri (istenen, amaçlanan bilimleri) müddet-i kalile (kısa süre) zarfında talim ve tefhimin tarıklarını (öğretme ve anlatma yollarını) beyan eden (açıklayan) bir fen (teknik)dir¹⁷." Tanım, günümüz öğretim ilke ve yöntemleri, öğretim metotları tanımları ile uyuşmakta, hatta "Şakirdanın(öğrencinin) husn-i idaresi" ifadesi ile öğretimde organizasyonun önemi ve önceliğine dikkat çekmektedir. Kanaatimizce yazarın bu düşüncesinde Batı(Fransız) eğitim sisteminin etkisi vardır.

Selim Sabit, eserinde öğretim metodu tanımından sonra Sıbyan mekteplerinde geçmişte yapılan organizasyon ve uygulanan öğretim metotlarını tahlil ve tenkit ederek kendi görüşlerini (Usûl-ü Cedid) temellendirmeye çalışmaktadır.

Usûl-ü İnfirâdiye (bireysel yöntem); öğretmenin öğrencileri ferdi olarak, yani birer birer huzuruna çağırarak ayrı ayrı ders vermesidir. Ona göre bu yöntem az öğrencinin öğretimi hususunda faydalı ve geçerlidir. Ancak öğrencinin çok olması halinde uygulanması mümkün değildir. Çünkü, öğretmenin bir öğrenci için on beş dakikadan daha az bir zaman ayıramayacağı aşikardır. Dolayısıyla 50-60 öğrencisi olan okul ve sınıflarda bu yöntemle öğretim mümkün olmayacaktır. Ayrıca, öğretmen bir öğrenciye ders verirken diğerlerini kontrol edemeyeceğinden, okul ve sınıflarda gerekli disiplini oluşturmak ve korumak zorlaşacaktır¹⁸.

Usûl-ü İctimaiye(toplu yöntem); öğretmenin öğrencileri sınıf oluşturarak, topluca yani, sınıf sınıf huzuruna çağırarak birlikte topluca ders vermesidir. Sınıflar öğrencinin yaş ve istidatlarına göre değil, sadece fenlere göre oluşturulduğu için, öğrencinin zeka ve istidatları farklı olduğundan öğretimden öğrencilerin eşit olarak faydalanması söz konusu değildir. Bu nedenle bazı öğrencilerin zamanı boşuna geçirmeleri kaçınılmazdır¹⁹.

Usûl-ü Mutekâbile(karşılıklı yöntem); Öğretim senelerine göre sınıflar oluşturulduktan sonra, her sınıfa bir üst sınıftan müzakereci tayin olunarak derslerin bu müzakereciler tarafından verilmesidir. Öğretmen müzakerecilerle ders verir ve okul disiplini sağlar. Selim Sabit'e göre bu yöntemde öğretim tamamen müzakerecilerle bırakıldığı için, öğretmen öğrencinin öğrenim durumlarına vakıf olamaz. Ayrıca müzakereciler bütün bilimlerde yeterli bilgiye sahip olmayacakları ve öğrenim eksik olacağından öğretimde amaçlanan verim alınmaz²⁰.

17 Selim,Sabit, a.g.e., s.5.

18 Selim,Sabit, a.g.e., s.5-6.

19 Selim Sabit a.g.e., s.6.

20 Selim Sabit, a.g.e., s.7-8.

Yazar, her üç yöntemin bir çok sakıncalarının olduğunu ve hiçbirinin tek başına sıbyan mekteplerinde uygulanmasının uygun olamayacağını, ancak her üç yöntemin faydalı ve uygulanabilir ilkeleri alınarak “Usûl-ü Cedide” adında yeni bir yöntem oluşturduğunu ve tecrübe edildiğini belirterek “Usûl-ü Cedide” nin özellik ve ilkelerini açıklamaktadır. Usûl-ü Cedide (yeni yöntem); Bu yöntemde öğrenciler öğretim senelerine göre sınıflara ayrılır. Gerekirse sınıflar şubelere ayrılarak her sınıfa bir sınıf başı (sınıf başkanı) her şubeye bir de müzakereci tayin edilir. Okulun disiplinini sınıf başları sağlar. Müzakereciler de öğrencilerin derslerini hazırlamalarına yardım eder. Sonra öğretmen her şubeyi huzuruna alarak bizzat kendisi öğretim ve eğitimde bulunur²¹.

Selim Sabit Efendi'nin Sıbyan mekteplerindeki organizasyon ve öğretim metotları ile ilgili yukarıdaki açıklamaları, hem Sıbyan mekteplerindeki organizasyonundaki değişim ve gelişmeler, hem de öğretim unsur ve metotları hakkında önemli bilgiler vermektedir. Onun organizasyon ve öğretim metotlarının tahlili, günümüz öğretim metotları ve öğretim ilke ve yöntemleri eserlerindeki²² tahlil ve değerlendirmelerle benzerlik göstermektedir. Şöyle ki; O tahlillerinde önce metodun tanımını ve özelliklerini açıklamakta, sonra da metodun faydalı ve sakıncalı yönlerine dikkat çekmektedir. Son olarak da uygulanmasındaki ilkeler üzerinde durmaktadır. Bu yaklaşım, onun metodolojik liyakatının ürünü olarak değerlendirilebilir.

b) Sınıf ve Şubelerin Organizasyonu:

Yazar daha sonra Sıbyan mekteplerindeki sınıf ve şube düzenlemesi hakkında bilgi vermektedir. O, Sıbyan mekteplerinde öğrenim süresinin yasal olarak dört yıl olduğunu, dolayısıyla öğrencilerin dört sınıfa ayrılmasının, her sınıfın da öğrenci sayısına göre yeteri kadar şube oluşturulmasının gerekliliğine dikkat çekerek, şubelerin imkanlar ölçüsünde öğrencilerin yaş ve istidatlarına göre oluşturulmasını ve sekiz kişiyi geçmemesini vurgulamaktadır²³.

Sabit Efendi'nin konu ile ilgili görüşlerinin tahlilini yaparken Sıbyan mekteplerinin genelde tek odalı olduğunu, hukûkî düzenlemeler yapılmaya kadar öğrenim süresinin düzensizliğini dikkate almamız gerekir. Burada pedagojik olarak üzerinde durulması gereken husus, günümüz ilköğretim düzenlemelerinde de hâlâ yeterince uygulanamayan, öğrencinin yaş ve istidatına göre sınıf ve şube oluşturulması, şubelerde öğrenci mevcudunun oldukça az tutulmasıdır. Öğrenci sayısının oldukça fazla, öğretmen ve okul sayısının oldukça az olduğu bir ortamda, böyle bir düşünce “Ütopik” olarak düşünülebilir. Ancak düşünce olarak da olsa, günümüz çağdaş eğitim sistemlerinin de tartıştıkları bu problemi yıllar önce gündeme getirmiş olması

21 Krş., Binbaşoğlu, C, Genel Öğretim Bilgisi, s.121-168; Küçükahmet, L., Öğretim İlke ve Yöntemleri, s.37-63.

22 Selim Sabit, a.g.e., s.8.

23 Selim Sabit, a.g.e., s.9-10.

önemli bir gelişme olarak değerlendirilmelidir. Yaş, istidat, zeka gibi değişkenlere göre sınıf ve şube oluşturma ile öğretimde verim ve başarı yüksekliği arasındaki korelasyonu esas aldığımızda, onun günün şart ve imkanlarına göre Ütopik olarak değerlendirilebilecek düşüncenin pedagojik önemini daha iyi algılamak mümkündür.

c) Ders Programları:

Selim Sabit, sınıf ve şube düzenlemesinden sonra öğretim programı ve ders dağıtım cetvelleri üzerinde durmaktadır. O konuyla ilgili olarak; bir sene zarfında okunmak üzere her sınıfa ayrı ayrı dersler konulduğu gibi, şube dersleri dahi "fasıl" ve "bab" gibi söz başlarıyla birbirinden ayrılmalıdır. Birinci sınıf öğrencisine günlük bir, azami iki ders verilir, dersin süresi yarım saat veya üç çeyrek (45 dakika) olup, bir risale okunmadıkça, diğer risaleye geçilmemelidir. İkinci, üçüncü ve dördüncü sınıflara günlük iki veya üç ders verilir, derslerin süresi en az üç çeyrek olup, diğer saatler teneffüs ve müzakereye ayrılır. Bir sınıf öğrencilerine ders verilirken diğer sınıf öğrencilerinin kimi yazı, kimi hesap gibi müzakereler ile meşgul edilip, sınıf başkanları bu öğrencilere nezaret eder. Öğretmen ve halifelerin önlerinde bir sıra ve yanlarında bir "ta`lim levhası" bulunur. Kur`an-ı Kerim ile Akaid-i İslamiye dersleri hariç, okunan diğer derslerin tamamı bu ta`lim levhasında (öğretim tahtası) gösterilerek öğretim yapılır, demekte sonra da ders dağıtım cetvelini vermektedir²⁴.

Öğretim programının, eğitim etkinliklerini yönlendirme, aynı öğretim kademesinde eğitimin aynı amaçlar çerçevesinde gerçekleşmesini sağlama ve eğitimde verimi arttırma²⁵ gibi faydalarını esas aldığımızda; yazarın dar anlamda da olsa, uzun süre programsızlığın hakim olduğu Sıbyan mektepleri için program unsurunu gündeme getirmesi, pedagojik açıdan oldukça önemli bir yenilik olarak kabul edilebilir. Ayrıca ders programı ve ders süreleri ile ilgili görüşlerinin de ilkökul kademesi öğrencisinin bedenî, zihnî ve ruhî gelişim özellikleri esas alındığında pedagojik ilkeler taşıdığı söylenebilir²⁶. Ancak "şube dersleri dahi "bab" ve "fasıl" gibi söz başlarıyla birbirinden ayrılmalıdır" yaklaşımı, öğretimde ölçme ve değerlendirme ilkeleri itibarıyla tartışılabilir.

Öğretimde araç-gereç kullanmanın önemini vurgulaması da, o dönem öğretim anlayışı dikkate alındığında oldukça önemli bir yenilik olarak değerlendirilmelidir. Ancak, Kur`an-ı Kerim ve Akaid-i İslamiye derslerinde bu araçların kullanılmaması şeklindeki yaklaşımı ise, geleneksel medrese anlayışının yazar üzerindeki kalıntı izleri şeklinde yorumlanabileceği gibi, dönemin idarî, dinî ve sosyal baskısının sonucu olarak da yorumlanabilir.

24 Krş., Binbaşoğlu, Genel Öğretim Bilgisi, s.74-75; Büyükkaragöz, Çivi, Genel Öğretim Metotları, s.185.

25 Bk., Akyüz, Türk Eğitim Tarihi, s.177.

26 Selim Sabit, a.g.e., s.10-19.

d) Öğretim İlke ve Teknikleri:

Yazar, anılan eserinde öğretim programı ve ders dağıtım cervelleri hakkında bilgi verdikten sonra, ders dağıtım cetvelinde yer alan derslerin her birinin ayrı ayrı öğretim ilke, teknik ve metotları ile ilgili görüşlerini açıklamaktadır.

O, çocuğa okuma (elifba) öğretiminde öncelikle harflerin öğretilmesi üzerinde durarak, öğretimin teknik ve metotlarını şöyle açıklar: Harfler belli bir tertip üzere levha (yazı tahtası) ya yazılarak, şekil ve isimleri öğrenciye öğretilir. Öğretmen ince bir değnekle, tahtaya yazmış olduğu harfleri göstererek öğrencilere ayrı ayrı telaffuz ettirdikten sonra, harfleri tekrar gösterip kendisi telaffuz ettikçe öğrencilerin de topluca telaffuz etmelerini ister, onları doğru telaffuza alıştıırır. Harflerin isimleri belletilip, telaffuza alıştıırıldıktan sonra şekil ve heyetçe birbirinden fark ve benzerlikler de levhada gösterilerek öğrencilere anlatılır. Harflerin şekil ve isimleri açıklamalı bir şekilde öğrenciye anlatıldıktan sonra düzensiz ve karışık olarak beşer beşer tahtaya yazılarak soru-cevap metoduyla öğrenciye alıştıırmalar yaptırılır.

Harflerin şekil, isim ve telaffuzları öğretildikten sonra, hareketler de aynı teknik ve metotlar kullanılarak "elifba" kitaplarında gösterildiği gibi anlatılır ve açıklanır. Konuyla ilgili öğrencilere temrinler (örnekler) yaptırılır.

Hece ve okumanın öğretimine gelince; öğrenci harf ve hareketlerin şekil, isim ve telaffuzlarını güzelce öğrendikten sonra hece ve okuma da aynı teknikler kullanılarak öğretilir. Selim Sabit'e göre hece, hareketlerin isimleriyle değil, harflerin isimleri ile sesleri birlikte zikredilerek yaptırılmalıdır. Örneğin, cim harfinin üç harekeye göre hecelenmesinde; " cim üstün ce, cim esre ci, cim ötre cü...." denilmeyip, " ce, ci, cü " şeklinde hecelenmelidir. Harflerin hecelenmesinde mümkün mertebeye mahreçler (harflerin çıkış yerleri) öğretilerek birbirine benzeyen harflerin farklılıkları gösterilmelidir. Ayrıca harflerin bitişik-ayrı sınıflaması yapılarak, bunların başta-ortada ve sonda yazılış şekilleri de birer örnekle tahtaya yazılarak ve gösterilerek, hece harflerinin okumadaki hecelemleri üzerine öğrencilere alıştıırmalar yaptırılır. Daha sonra tek heceli (iki harf ve bir harekeden oluşan) kelimelerin kıraat (okuma) ve heceleri öğrenciye öğretilir. Bu kelimeler imkan dahilinde anlamlı kelimelerden seçilmelidir. Bir heceli kelimelerin hecelenmeleri öğretildikten sonra iki heceli kelimeler gösterilip, bunların kıraat(okuma) ve hecelemleri de aynı teknik ve usulle öğretilir. Öğrenci heceye alıştıırıldıktan sonra levhada bir takım kelimeler gösterilerek, okuma ve imla hususunda alıştıırmalar yaptırılır. Ancak bu kelimelerin seçiminde manalarının öğrenciler tarafından bilinenlerden olmasına özen gösterilmelidir. Bunlar gün, ay, mevsim, insan, hayvan, bitki, ülke, dağ ve nehir gibi öğrencinin önceden bildiği kelimelerden seçilip, tasnif edilerek tahtada gösterilmelidir. Öğrenciler bu kelimeleri okuyup-yazmayı öğrendikten sonra, edeb ve ahlaka dair küçük deyişler ve atasözleri gösterilerek hecelemeksizin okumaya alıştıırılır. Bundan sonra da Kur'an-ı Kerim öğretimine geçileceğinden Arapça'ya mahsus hareket ve işaretler öğrenciye öğretilir. Öğrenci bu şekilde hece ve okumada gelişme gösterdikten sonra Kur'an-ı Kerim okumaya başlar. İlmihal ve Tecvit

ile Kısas-ı Enbiya gibi Akâidi İslamiye derslerini de ders dağıtım cetvelinde gösterildiği şekilde sırası ile öğrenir. Fakat Kur'an-ı Kerim dersleri diğer dersler gibi levhada gösterilmez, takrirten tedris olunur. Bu sırada öğrenciye Kur'an'dan bazı kısa sureler ezberlettireceği gibi, akâide dair meseleler de ezberlettirilir. Ayrıca abdest ve namaz gibi bir takım dinî bilgiler bizzat gösterilip öğrenciye yaptırılır²⁷.

Yazarın yukarıdaki görüşlerini esas alarak, onun okuma ve yazma öğretiminde genel olarak tümevarım yöntemini tercih ettiğini söyleyebiliriz. Okul öncesi ve temel eğitimde okuma öğretiminde genelde "Gestaltçı anlayış" yaygın olsa da, dönemin eğitiminin karakteristik özelliği (anlamadan ezberleme) dikkate alındığında, onun ifadelendirdiği okuma ilke yöntem ve teknikleri önemli bir değişim olarak değerlendirilebilir. Öğrencinin zihnini karıştıran ve zorlayan harflerin uzun uzun hecelenmesi şeklinde anlamadan ezberlemeye dayalı geleneksel "usûl-u teheccî" ile okuma öğretimi yerine, harflerin isimleri ile hareketlerin sesleri birlikte "usûl-u savtiye" yöntemi ile okuma öğretimi yerleştirilmeye ve yaygınlaştırılmaya çalışılmıştır. Bu yöntem, "usûl-ü cedid" hareketinin temel ilkelerindedir²⁸.

Yazarın harf, hareke, hece ve okumanın öğretilmesinde benimsediği ve uygulanmasını tavsiye ettiği metot, ilke ve teknikler, günümüz öğrenim ve öğretim ilkelerine uygundur. Örneğin harflerin öğretilmesinde tanıma ve anlama ilkesine uygun olarak gösteri metoduna ağırlık verilmektedir. Bireysel ve topluca telaffuz ettirme tekniği de aktüel bir teknik olup, öğrencinin konuya ilgisini canlı tutmak açısından önemlidir. Ayrıca konunun anlatılmasından sonra soru-cevap metodu ile alıştırmalar yaptırmak ve alıştırma sorularını vermek, öğrenim ilkelerinden pekiştirme ve alıştırma ilkelerinin etkili bir şekilde kullanıldığını göstermektedir. Bu uygulama, öğrenci-öğretmen arasında sağlıklı iletişim ve öğrencileri kontrol etmek için de önem arz etmekte olup, Pedagojik olarak öğretim ilke, yöntem ve teknikleri itibarıyla dikkat çekici bir yenilik olarak değerlendirilebilir. Araştırma sorularının öğrenci tarafından bilinenlerden seçilmesine ve somut kavramlar, kelimeler olmasına özen gösterilmesine dikkat çekilmesi, öğrencinin bu kelime ve kavramları okuyup yazmasını öğrendikten sonra edep ve ahlaka dair deyiş ve atasözlerinin öğretilmesi daha sonra da Kur'an-ı Kerim ve Akaid-i İslamiyye'ye dair bilgilerin öğretilmesi, öğrencinin önceki bilgilerinden faydalanılarak ilgi uyandırma ve motivasyona özen gösterildiği, simgeleme ve şematik ifadelendirme ile de ilginin devamlılığını sağlamaya çalışıldığı gözlenmektedir. Bu yaklaşım, öğrenimde ilgi uyandırma ve ilgiyi canlı tutmanın, yani motivasyonun öneminin bilindiği ve uygulanmaya çalışıldığına göstergesidir. Ayrıca yukarıda da belirtildiği üzere "bilinenden bilinmeye-ne", "somuttan soyuta", "basitten karmaşığa" doğru şeklindeki günümüz öğretim ilkelerine uygunluğu da dikkat çekici bir gelişme ve yenilik olarak

27 Krş, Akyüz, Eğitim Tarihi, s.177.

28 Selim Sabit, a.g.e., s.19-25.

değerlendirilmelidir. Ancak yazarın Kur'an-ı Kerim ve dini bilgilerin öğretilmesindeki düşünceleri üzerinde klasik medrese anlayışının izleri görülmekte ve hissedilmektedir.

Selim Sabit eserinde daha sonra Yazının öğretimi, Hesabın (Matematik) öğretimi Coğrafyanın öğretimi, Tarih öğretimi ve lisan (dil) öğretimi yöntemleri ile ilgili bilgiler vermektedir²⁹.

O,yazının öğretimi ile ilgili olarak; öğrenci harf ve harekelerin şekil ve isimlerini güzelce öğrendikten sonra, heceye başladığında okuma ve yazma birlikte öğretilmesi için, harflerin hece ve imlası "talim levhası"nda gösterildikçe öğrenci onları yazıp okuyacaktır. Öğrencinin taştan mamul bir levhası bulunacak, evvela harflerin yazılışları bir müddet bu levhalarda öğretildikten sonra, kurşun kalemle kağıt üzerine yazma öğretilir. Bu sırada harflerin bitişik ve ayrı şekilleri ile kelimelerin imlâları öğretilerek "Elifba" risalesinin bazı bölümleri örnek verilerek ödev şeklinde öğrenciye yazdırılır. Öğrenci, okuma ve yazmaya alıştıktan sonra adî kalem ve mürekkeple yazıya başlanıp "hat" mecmuasından örnekler gösterilerek, ikinci sene "Sülüs", üçüncü sene "Nesh", dördüncü sene "Rika" hatları öğretilir. Bu sırada dahi dikte, yani ezberden yazdırmak usûlü icra edilerek, imlâ kuralları öğretildikten sonra, tezkereler, pusula ve mektup suretleri gibi günlük hayata lazım olacak bir takım örnekler verilip, öğrencinin mecmualarına kaydedilir³⁰, demektir.

Yazarın yazı öğretim teknik ve metodu ile ilgili görüşlerini pedagojik bir yaklaşımla değerlendirdiğimizde; günümüz ilk ve temel öğretim kademesindeki yazı öğretiminde faydalanılabilecek önemli bilgiler olduğunu söylemek mümkündür. Harf, hece ve imlâ kurallarının öğretimindeki tedricilik yanında, taş levha, kağıt üzerine kurşun kalem ve adî kalem ve mürekkep kullanımındaki tedricilik de "öğretimde ekonomiklik ilkeleri" çerçevesinde değerlendirilebilir. Ayrıca çocuğa beceri kazandırmada "ödev verme" şeklinde uygulanan tekrarlama tekniğinin de öğretimde pekiştirme ilkesine uygunluğu dikkat çekicidir. Çocuğa güzel yazı yazma becerisi kazandırmada gösterilen titizlik, uygulanan yöntem ve program, günümüzde yüksek öğretim kademesindeki öğrencilerin bile yaptıkları yanlışlıklar ve karşılaştıkları güçlükler dikkate alındığında oldukça pedagojik bir önem arz etmektedir.

Selim Sabit Efendi Sıbyan mektepleri programında yer alan hesap öğretimi yöntemi hakkında da; Hesap çocuğa önce zihni yani ezberden saymak şeklinde öğretilir. Birden bine kadar sayıların isimleri, sayılış şekilleri gösterildikten sonra (birler, onlar, yüzler) gibi kısım ve mertebeleri güzelce anlatılarak, basit bazı örnekler çocuğa ezberden tekrarlatılır. Fakat bu şekilde öğretilen sayılar mümkün mertebe maddi olarak gösterilmek uygun olacağından "parmak" yahut "hububat" ile saydırmak şeklinde uygulanmalıdır.³¹ demektir. Yazar bu temel ilkeleri açıkladıktan sonra konuyla ilgili alıştırmaya soruları şeklinde örnekler vermektedir. Selim Sabit'e göre hesap

29 Selim Sabit a.g.e., s.19-20.

30 Selim Sabit, a.g.e., s.20.

31 Selim Sabit., a.g.e., s.21.

öğretiminde dikkat edilecek ikinci husus sayıların rakamla ifade edilmesini öğretmektir. Birden sonsuza kadar sayıların rakamları ve sayılması öğretilip, (birler; onlar ve yüzler) sayıların kısım ve mertebeleri de güzelce öğretildikten sonra, soru-cevap metoduyla öğrenilenler değerlendirilir. Üçüncü olarak da dört işlem (toplama, çıkarma, çarpma ve bölme) kuralları gösterilerek sırasıyla öğretildikçe, öğrenciye basit ve sade konular ödev şeklinde verilerek talim levhasında öğrenciye tatbikat yaptırılır³² söylemektedir.

Alanın uzmanı olmadığımız için, yazarın Matematik Öğretmeni ile ilgili görüşlerini, yazının öğretimi konusunda olduğu gibi, öğretimdeki nitelik itibarıyla değil, sadece pedagojik açıdan tahlil etmeye çalışacağız.

Yazar öğretimde genelde tümevarım metodunu benimsediği için, hesap öğretiminde de aynı metodu benimsediği gözlenmektedir. Ayrıca, yazar matematik öğretiminde de çocuğun gelişimine uygun olarak “somuttan soyuta” ilkesine göre çocuğa “parmak” ve “hububat” tanelerini kullanarak sayı saymayı öğretmeyi teknik olarak tavsiye etmektedir. Bu yöntem ve tekniğin günümüzde temel eğitimin ilk dönemlerinde kullanılan araç-gereçler daha çekici hale getirilerek, matematik öğretiminde uygulandığını görüyoruz. Sabit Efendi'nin üzerinde ısrarla durduğu bir usul de “ödev verme” ve “alıştırma yaptırma” şeklinde konunun tekrarlanmasıdır, ki hesap öğretimi usulü konusunda da bu hususa tekrar dikkat çekmektedir.

Yazar coğrafyanın öğretimi usulü hakkında da; önce çocuğa yer küresi veya harita üzerinde yerin şekli ve heyeti ile yeryüzünün beş kıtaya ayrıldığı anlatılır. Yine haritalarda gösterilmiş olan deniz, kara, dağ v.s. nin renk ve şekilleri gösterilir. Öğrenciler haritalarda resimlenmiş olan şekil ve hudutları belledikten sonra, yeryüzüne dair bir şey tarif olduğunda haritaya bakarak örneği gösterilerek, önce o şeyin benzeri öğrenciye buldurulur. Meselâ suyun hallerinden “körfez” anlatıldığında örnek olarak haritada bir iki körfez gösterilerek diğer körfezler öğrenciye buldurulur. Haritalarda çizilmiş olan sınır ve şekiller açıklandıktan sonra, öğretilecek harita talim levhasına çizilip, dersin muhtevası risalede okundukça semt ve mahalleri levhada gösterilerek, soru-cevap metoduyla ders işlenir. Bu sırada öğrenciye harita çizmek tekniği de gösterilir. Öğrenci harita çizmeye alıştıktan sonra kurşun kalemle kağıt üzerine resim etmek tekniği de gösterilir. Bu şekilde beş kıtadan bir kıta öğretildiği zaman, “coğrafya risalemizde³³” gösterildiği üzere o kıtada seyahat usulü icra kılınarak, soru-cevap metoduyla öğrencilere araştırmalar yaptırılır.³⁴ demektir. Yazar eserinde alıştırma sorularından örnekler de vermektedir.

Selim Sabit Efendi, sıbyan mekteplerinin programında yer alan coğrafya dersinin öğretimi metodu ile ilgili olarak önceki sıbyan mektepleri program ve metot anlayışlarına bir yenilik getirdiği görülmektedir. Dönemin şartları içinde ve sıbyan mekteplerinin öğretim programına uygun olarak

32 Yazarın ifadesinden Sıbyan okulları için Coğrafya ders kitabı hazırladığı anlaşılmaktadır.

33 Selim Sabit., a.g.e., s.22-23.

34 Selim Sabit a.g.e., s.24-25.

coğrafya dersinin verimli bir şekilde öğretilbileceği hatta bugün de uygulanan teknik ve metotlara dikkat çekmektedir. Coğrafya dersinin gösteri, anlatım ve soru-cevap metotları ile araç-gereç kullanılarak verilmesinin önemi vurgulanmaktadır ki, oldukça pedagojik bir yaklaşımdır. Coğrafya öğretiminde yazarın dikkat çekmeye çalıştığı hususlardan birisi de, diğer derslerin öğretiminde de vurgulanan, öğretimde öğrenciye aktiflik kazandırma gayretidir. Yazar, batıda kazandığı “aktif metot” anlayışını olumsuz şart ve ortama rağmen yaygınlaştırma gayreti içerisinde.

Tarih öğretim yöntemi üzerine de yazar; tarih dersleri hem okumaya vakıf olmak, hem de bazı önemli olayları öğrenciye belletmek amacı taşıdığından, her dersin başında öğretmen önce dersi özet şeklinde öğrencilere hikaye eder, sonra kitaptaki yeri gösterilerek öğrenciler tarafından okunur. Bu şekilde okunan ders ertesi günü öğrencilere anlatıldıktan sonra, önce dersin konusu olan önemli olayın sebepleri, meydana geliş tarihi, yeri ve neticeleri hakkında soru-cevap metoduyla öğrencilere alıştırmalar yaptırılır demektir. Yazar her zaman olduğu gibi burada da alıştırmalar sorularından örnekler vermektedir.³⁵

Önceki dönemlerde sıbyan mekteplerinde daha çok dinî ağırlıklı bir programın takip edildiği, sosyal ve kültürel derslere yeterince yer verilmediği, yer verildiği zamanlarda da tarih derslerinin daha çok gerekli gereksiz padişaha övgüler şeklinde verildiği esas alınır, Selim Sabit Efendi'nin tarih öğretim usulü ile ilgili görüşleri önemli bir yenilik olarak değerlendirilebilir. Tarihi olayların sebepleri, meydana geldiği yer ve tarih ile neticelerinin anlatım metoduyla öğrenciye aktarılması, hikaye edilmesi çocuğun duygulandırılması ve düşünceye yönlendirilmesi açısından metodik önem taşır. Ayrıca soru-cevap metoduyla alıştırmalar yaptırma da öğrenilen bilgilerin kalıcılık kazandırması açısından pedagojik olarak değerlendirilmelidir. Tarih dersinin öğretim programları nicelik ve nitelik itibarıyla tartışılabilir ise de, dönemin siyasi ve sosyal baskısının yazarın düşünceleri üzerindeki etkisi, tartışmalarda ve değerlendirmelerde göz ardı edilmemelidir³⁶. Günümüzde tarih dersinin yorumsuz, tenkitsiz bir şekilde ezberlemeye yönelik verilmesinin nedenleri tarihi süreç içerisinde tartışılması gereken olgulardandır. Ancak bugün hemen hemen öğretimin bütün kademelerinde tarih derslerinin benzer metot ve tekniklerle verildiğini de vurgulamak gerekir³⁷.

Yazar lisanın öğretim şekli ile ilgili olarak da; Lisan-ı Osmanî'de kullanılan lafızlar ve terkiplerin çeşitleri toplu olarak tarif ve beyan olunduktan sonra, hem okuma ve imlâya alıştırmak hem de konuşmanın inceliklerini öğrencilere belletmek için her çeşit kelimenin kullanımını içeren, soru-cevap metoduyla bazı ibareler hazırlanıp öğrencilere öğretilir. Örneğin ismin halleri anlatılırken tekil isim olan “elma” lafzı alınıp, bu lafza dair levhada

35 Nitekin yazar, Muhteser Tarih-i Osmanî adlı kitabında “hal” kavramını kullandığı için büyük sıkıntılara maruz bırakılmıştır. Geniş bilgi için Bk. Koçer, Modern Eğitimin Doğuşu, s.98.

36 Selim Sabit Akyüz Eğitim Tarihi, s.177.

37 Selim Sabit, a.g.e., s.25-26.

bir takım sorular yazılır. Öğrenci de bunları kendi defterine yazıp, cevaplarını ödev olarak ertesi günü öğretmene gösterirler demektir. Ayrıca yazar konuyla ilgili şematik olarak örnekler de vermektedir.³⁸

Yazarın dil öğretimi metot ve tekniği ile ilgili düşünce ve görüşleri, kendi dönemine göre pedagojik bir gelişme olarak değerlendirilebilir. İsmi halleri öğretilirken uygulanan teknik ve metot, yani anlatım metodunun yanında "buldurma" metodunu çocukların zihinsel gelişimlerine uygun olarak kullanıldığını örneklerden anlamak mümkündür. Yazarın dil öğretiminde de öğretmen ağırlıklı bir öğretimden çok öğrenci ağırlıklı bir öğretim sistemi arayışı içinde olduğu gözlenmektedir.

e) Öğretmen Özellik ve Etkinlikleri:

Yazar eserinde sıbyan mekteplerindeki yeni oluşuma göre programda yer alan derslerin öğretim yöntem ve teknikleri ile ilgili bilgiler verdikten sonra, öğretmen, öğrenci ve sınıf disiplinine dair bilgiler vermektedir.

Selim Sabit Efendi'ye göre, Sıbyan mektepleri öğretmenleri, Türkçe'yi güzel okuyarak, meramlarını yazılı olarak ifade edecek kadar yazı ve imlâ bilmelidirler. Ayrıca Arapça, Farsça, Hesap ve Coğrafya'dan da yeterince bilgileri olmalıdır. Öğretmenlerin yaşı 25 den aşağı olmamalıdır. Öğretmen edepli, olgun ve güzel ahlaklı olmalıdır. Öğretmenler, öğrencilerin babaları makamında bulunacaklarından, tavır ve hareketlerinde meydana gelen kusur ve hatalarını düzelterek terbiyelerine dikkat ve itina etmelidirler. Öğretmenler öğrenciler haklarında dostça, sevgi ile muamele edip, takdir ve cezayı gerektirdiğinde uygun bir şekilde icra etmelidirler. Öğretmenler öğrencilerin terbiye ve terakkileri (yetişmeleri) hususunda lüzumu halinde velileri ile görüşerek (haberleşerek) birbirlerine yardım etmelidirler. Öğretmen gerek müzakere ve gerek mütalâa esnasında sıraları gözden geçirip, öğrencilerin hareket ve davranışlarına devamlı dikkat etmelidir. Mektebin açılmasıyla, ders, tatil ve teneffüs saatlerini gösteren dershane de bir ders programı cetveli bulunacağından, öğretmen bunların vakit ve zamanında uygulanmasına dikkat ve itina etmelidir. Halife, sınıf başı ve müzakereciler öğretmenin kontrolünde bulunacağından, her hususta öğretmenin emir ve görüşüne itaat ederler. Bir problem olduğunda öğretmene başvururlar. Öğretmenler okulun iyi idare edilmesi, öğrencilerin zapt-ü rabtı ve birbirleriyle iyi ilişkileri için devamlı fikir üretirler, çalışırlar ve gayret ederler.

Sıbyan mekteplerinde üç defter bulunup birine mektepte bulunan kitap, araç-gereç, mefruşat ve diğer demirbaş eşyaları kaydolunur. Birine öğrencilerin isimleri, okula kayıt tarihleri baba ve velilerinin isim ve şöhretleri ile oturdukları mahalle ve sokağın ismi (ikamet adresi) yazılır. Diğerine de öğrencilerin ahlâk ve edepi ile jurnal ve imtihanların özeti yazılır.³⁹

38 Selim Sabit, a.g.e., s.26-28.

39 Krş. Koçer, H.Ali, Modern Eğitimin Doğuşu, s.7.

Öğretmen öğretimin vazgeçilmez unsurlarından biridir. Öğretmen merkezli eğitim sistemlerinde ise öğretmen öğretimin diğer unsurlarını da yönlendirici fonksiyona sahip bir güçtür. Bu nedenle yazarın öğretmenlerle ilgili görüşlerinin analiz ve sentezinin daha kapsamlı yapılması gerekir, kanatını taşıyoruz. Şüphesiz, yazarın, öğretmen, özellikle sıbyan mektebi öğretmenleri ile ilgili eserinde yer verdiği görüşlerinin değerlendirilmesine geçmeden önce, sıbyan mektepleri öğretmenlerinin önceki durumlarının bilinmesi, değerlendirmelerinizdeki objektifliği arttıracığı gibi mukayese imkânını da kolaylaştıracaktır.

Fatih Sultan Mehmet medresesi kurarken Eyüp ve Ayasofya'da açtırdığı iki medresede sıbyan mekteplerinde öğretmenlik yapacaklar için ayrı bir program oluşturmuş ve bu programı tamamlamayanların sıbyan okullarında öğretmenlik yapmalarını yasaklamıştı. Ancak bu kural zamanla uygulamadan kaldırılmış, sıbyan okullarında öğretmen olmak için medreseden diploma almak yeterli görülmüştür. Daha sonraları ise öğretmenlik daha da basitleştirilmiş, mahalle camii imam ve müezzini öğretmen olarak görevlendirilmiştir. Hatta Kur'an okumasını bilen herkes buralara öğretmen olarak atanmıştır⁴⁰. Böyle bir ortam ve şartlarda sıbyan mekteplerinde yapılan yeni düzenlemeler doğrultusunda Selim Sabit Efendi'nin sıbyan mektepleri ile ilgili görüşleri pedagojik olarak oldukça yenilikçi bir atılım olarak değerlendirilebilir. Yazarın, "sıbyan mektepleri öğretmenleri Türkçe'yi güzel okumalı, meramını ifade edecek kadar yazı ve imla bilmeli, ayrıca Arapça, Farsça, Hesap ve Coğrafya'dan yeterince bilgileri olmalı" şeklindeki ifadeleri, sıbyan mekteplerinin programı çerçevesinde "özel alan bilgisi" şeklinde algılanabilirse, ki -algılanabilir- günümüz pedagoglarının öğretmenin özellikleri içerisinde yer alan ilkelere uygunluk gösterdiğini söyleyebiliriz. Daha öz bir ifade ile Selim Sabit'e göre de öğretmen her şeyden önce bilgili olmalıdır. Yazarın öğretmenlerin yaşı ile ilgili yaklaşımı, ilk bakışta anlamsız ve sınırlandırıcı olarak değerlendirebilirse de, günümüzde öğretmen yetiştiren okulların öğretim sürelerini dikkate aldığımızda çok büyük fark olmadığını gözlemek mümkündür. "Öğretmen edepli, olgun ve güzel ahlaklı olmalıdır" ifadeleri ise, öğretmenin kişisel özelliklerinin öğretimdeki önemine dikkat çekici olarak değerlendirebileceği gibi, öğretmen-öğrenci ilişkilerini müspet yönde etkileyen, sağlıklı iletişim kurmayı sağlayan pedagojik özellikler olarak da değerlendirilebilir. Ayrıca dönemin karakteristik özelliği olarak da anlaşılabılır.

Yazarın öğretmenlerin öğrencilere, karşı tavır ve davranış şekilleri ile ilgili teklif ve tavsiyeleri ise, öğretmen-öğrenci ilişkileri şeklinde genelleyebileceğimiz "pedagojik formasyon" bilgisinin gerekliliği ve önemini vurgulayan ifadelerdir. Eserde direkt veya indirekt üzerinde en çok ve hassasiyetle durulan konu öğretmenlerin pedagojik formasyon bilgisine sahip olmaları hususudur. Günümüz pedagoji ilmi de ilk ve temel öğretim kademesinde,

40 Bk., Küçükahmet Leyla, Öğretim İlke ve yöntemleri, s.134-135.

özel alan bilgisinden ziyade pedagojik formasyon bilgisinin önemine dikkat çekmektedir.⁴¹

Öğretmenlere tavsiye mahiyetinde sınıf içi ve sınıf dışı disiplin konusunda bilgiler verilmektedir. Disiplin konusunun öğretimdeki yeri ve önemi esas alındığında, tavsiyelerin pedagojik önemi kendiliğinden ortaya çıkmaktadır.

Bu bölümde üzerinde geniş bir şekilde durulan diğer bir husus da idari işlerle ilgili öğretmenlere yapılan tavsiyelerdir. İdarî yapılanmanın gelişmediği ve yaygınlaşmadığı okullarda, idari işlerle ilgili yapılan bu önerilerin, öğretmen için önemi, üzerinde tartışılmayacak kadar açıktır. Ayrıca öğretmenlere yönelik mesleki başarıyı arttırıcı telkin ve tavsiyelere de yer verilmektedir ki, eser bu yönüyle “öğretmenin el kitabı” özelliği taşımaktadır, diyebiliriz. Ayrıca öğretmenin öğretim organizasyonundaki yerine ve fonksiyonuna dikkat çekilmiş olması da yenilikçi düşünce ürünüdür.

Öğretmen-Veli-Öğrenci işbirliğine yönelik yaklaşımlar ise, bugün dahi öğretimin bütün kademelerinde ihtiyaç hissedilen, uygulanmasında sıkıntılar çekilen, gerek öğretimde verimi yükseltici, gerekse öğretmen-öğrenci ilişkilerinin sağlıklı oluşumu açısından oldukça pedagojik anlamlar içermektedir.

f) Öğrenci Özellik ve Etkinlikleri:

Eserde sıbyan mektepleri öğretmenleri ile ilgili bilgi verildikten sonra, öğretimin bir diğer unsuru olan öğrenci hakkında bilgi verilmektedir. Yazar önce sıbyan mektebine kayıt yaptıracak öğrencide aranacak şartları belirterek; “Sıbyan mekteplerine girecek öğrenci altı yaşından aşağı olmamalıdır; Çiçek çıkarmış olmak, veyahut çiçek aşısı olduğuna dair aşı belgesi bulunmak, diğer bulaşıcı hastalıklardan salim olmalarına dikkat edilmelidir” denilmektedir. Daha sonra da okula kayıtlı öğrencilerin uyması gereken kurallarla ilgili bilgiler verilmektedir. “Mektebe kayıt olan öğrencilerden birinde uyuz ve çiçek gibi bulaşıcı hastalıklardan birisi görülürse durum “familyasına (ailesine)” haber verilerek iyi oluncaya kadar o öğrenci okuldan uzaklaştırılır. Öğrencilerden birinde keyifsizlik belirtisi görülürse derhal “hanesine (evine)” gönderilip, “familyasına (ailesine)” bilgi verilir.” Öğrenciler, ders programında gösterilen vakitlerde mektebe gelip, sınıfa girdikleri zaman edeplice yerlerine oturacaklardır. Dersler başlamadan önce yoklama yapılacak mevcut olmayanlar, “Jurnal”e (deftere) işaretlenmelidir. Dersler başladıktan sonra öğrenci gürültü etmeyip, herkes kendi ders ve yazısıyla meşgul olacaktır. Derslerin başlamasından sonra özürsüz tam iki saat sonra gelen öğrenci o gün mektebe kabul olunmayacaktır. Öğrenciler derslerine çalışırken diğerlerinin ders müzakerelerini ihlal edecek şekilde bağırarak okumaları engellenir. Şubelerden birisi öğretmen veya halife okutmak üzere huzuruna çağırdığı zaman, öğrenciler sırasıyla birbiri arkasına dizilerek gidip yerlerine dönüşlerinde dahi bu şekilde hareket ederler. Öğrencilerden birisi “hasbel icab” (zorunlu olarak) dışarı çıkacak olursa müzakerecısından izin alarak

gider. Bir şubeden iki ve üç öğrenciye birlikte izin verilmez. Öğrencilerden biri diğerine şikayet veyahut dersçe olan şikayetlerini çözmek için oturdukları sıralardan bağıarak muallim ve halifeye ifade-i hal etmeyip, bunların huzurlarına gelerek meramlarını söyleyeceklerdir. Öğrencilerden birinin diğeri hakkında şikayeti olduğu veyahut dersçe bir problemi bulunduğu zaman evvela müzakereciye söyleyip, o gerekirse öğretmen ve halifeye başvurur. Okula muhterem bir kimse geldiği zaman, öğretmen tarafından yapılan işaret üzerine öğrenciler ayağa kalkarak, edeplince selama durup, kendilerine işaret emri olmadıkça oturmazlar. Öğrenciler ellerini, yüzlerini, elbise ve kitaplarını daima temiz tutup, oturdukları yerleri kirletmeyeceklerdir. Öğrenciler birbirlerine edepsiz bir söz söylemeyip, daima iyi davranışlarda bulunacak ve birbirlerini "karındaş" (kardeş) gibi sevecektir. Bir öğrenci kendisinin malı olmayan eşyayı alıp evine götürmeyecek, meydana bir şey bulunduğu zaman öğretmene teslim edecektir. Öğrenciler arkadaşlarından hiç birini, özellikle fakir ve sakat olanları taklit ve istihza (alay) etmeyecektir. Öğrenciler anne, baba ve yakınlarına hürmet ve itaat, toplumda kendinden büyük olanlara hizmete riayet edecektir. Bir öğrenci akrabası tarafından çağrıldığı zaman öğretmen ve halifeden izin olmadıkça görüşemez. Mektebe bir öğrenci başladığı veya mektepçe bir yere gidildiği zaman her şube öğrencileri ikişer ikişer tertip olunup, müzakerecileri yanında olarak asker gibi intizamlı giderler. Okulca öğrenciler bir yere giderken dışardan biriyle konuşmak veyahut çarşıdan bir şey alıp sokakta yiyerek gitmek yasaklanır. Öğrencilerden biri geçerli mazereti nedeniyle okula gelemeyecek olursa velisi tarafından durum öğretmene haber verilerek izin alınır. Bir öğrenci izinsiz birkaç gün okula gelmezse öğretmen tarafından durum velisine bildirilir, devamsızlığın sebebi sorulur. Geçerli özürlü olmaksızın on on beş gün okulu terk eden öğrencinin velilerine bilgi verilerek kayıtları silinir⁴².

Selim Sabit Efendi adı geçen eserinde "Şakirdan (öğrenciler)a dair" alt başlıkta yukarıda da ifade edildiği üzere eğitim sisteminde, özellikle sıbyan mekteplerinde idarî yapılanma yeterince oluşmadığı için öğretmen aynı zamanda idarî işleri de yürütmek zorunda olduğundan öncelikle kayıt işleri, sağlık v.s. gibi, idarî işlerle ilgili kurallara dikkat çekmektedir. Sağlık konusunda ısrarlılık, sıbyan mekteplerinde önceki dönemlerde yaşanan sıkıntıların boyutunu göstermek açısından önemlidir. Ayrıca öğretimin bu kademesinde öğrenci-veli işbirliğinin önemine dikkat çekici vurgulamalar bugün dahi pratikte "problem alanı" oluşturması itibarıyla oldukça ileri düzeyde pedagojik yaklaşımlar olarak değerlendirilebilir. Ancak konu ile ilgili belirlenen ilkelerle, kullanılan "hane", "familya" gibi kavramlar yazarın Batı ve Doğu kültürünün etkilerini daha doğrusu kararsızlığını üzerinde taşıdığı izleri olarak görülebilir. Bu başlık altında işlenen konuları genelde öğrencilerin "ders içi" ve "ders dışı" okulda uyma-

sı gereken kurallar bütünü olarak analiz etmek mümkündür. Öğrencilerin kişisel özellik ve farklılıklarının öğretimdeki konumu üzerinde yeterince durulmadığı gözlenmektedir.

Yine bu bölümde, eserin giriş kısmında zikredilen “Halife”, “Müzakereci” ve “Sınıfbaşı” gibi sıbyan mekteplerinde görev alan kişilerin görevleri hakkında indirekt de olsa bilgiler verilmektedir. Bu bilgiler, birleştirilmiş sınıf sistemlerinde öğretim ve sınıf disiplini oluşturmada değerlendirilebilecek önemli bilgiler olarak kabul edilebilir, düşüncesindeyiz. Ancak modern eğitim sistemlerinde branş öğretmenliğinin yaygınlaştığı bir dönemde bu düşünceler pedagojik olmayan yaklaşımlar, hatta anlamsız olarak algılanabilir.

Öğrencilerin okul içi ve okul dışı öğretmenle, diğer görevlilerle, birbirleriyle ve okul dışındaki kişilerle olan ilişkileri düzenleyen ilke ve kurallarla, temizlik, adâp ve ahlâka dair emir ve yasaklar klasik Türk-İslam kültürünün izlerini taşımaktadır. Bu da Batı eğitim sistemini yakından izlemiş olan ve Sıbyan okullarında yeni metodik anlayışlar oluşturma arayışı içinde olan yazarın, yetiştiği medrese kültürünün ve sosyal baskının etkisinde kaldığı izlenimi vermektedir. Ancak ilköğretimde bilgi aktarımından ziyâde, davranış kazandırmanın esas alınması Selim Sabit’in görüşlerinin modern eğitim anlayış ve uygulamaları ile örtüştüğünü göstermektedir.

Selim Sabit, daha sonra “teneffüs ve ıstirahata dair” altbaşlığında teneffüs vakitlerinde öğrencilerin ne yapacaklarına dair bilgiler vermektedir. Ona göre; öğrenciler teneffüslerde mektep çevresinde yürüyüş gibi sıhhatemdar olacak bazı uygun eğlencelerle oyalanır, meşgul edilir. Mektebin çevresi (bahçesi) olmasa bile dershanede öğrencilerin dinlenmeleri gerekir. Fakat dershanede ayak oyunları oynanmaz. Bunun yerine ilahî ta’limi hesap ve hikmete dair bazı faydalı meselelerle vakit geçilir. Adaba mugayir (aykırı), sıhhatem ters olan her türlü oyunlardan öğrenci men edilir. Teneffüs esnasında halife ve sınıf başkanı öğrencilerle beraber bulunurlar. Sınıf başkanı kendi şubelerine, halife de bütün öğrencilere nezaret ederler. Öğrencilerden biri yolsuz bir harekette bulunduğu, zaman halife hemen onu kenara çekip tenbihatta bulunur. Teneffüs esnasında türkü söylemek ve münasebetsiz bir şekilde bağırıp çağırmaktan öğrenci men edilir. Mektebin bina, mefruşat ve mezruatına zarar gelecek oyunların tamamı yasaktır⁴³.

Çocukluk dönemini içeren temel eğitimde oyunun yeri ve önemi psikolojik ve pedagojik olarak ilmi araştırmalarla ortaya konmuştur. İmkansızlıklara rağmen öğretimde teneffüsün önemine dikkat çekilmesi ve teneffüsün sınıflarda da olsa yapılmasının savunulması, şartları ve imkanları olan okullarda sportif oyunlara müsaade edilmesi dönemin kendi şartları içerisinde oldukça önemli bir yeniliktir. Selim Sabit’in eserinin “Derslerin Tertip Şekli” başlıklı kısmında⁴⁴ ders saatlerini çocuğun gelişim dönemine uygun olarak oldukça sınırlı tutarken; teneffüslerde çocuk psikolojisine pek uygun

43 Bk., Selim Sabita.g.e., s.9.

44 Kaynaklarda Sıbyan mekteplerinin genellikle tek oda olduğu, bahçelerinin olmadığı bildirilmektedir.

olmayan kurallar bütünü oluşturması, pedagojik açıdan çelişkili bir görünüm vermektedir. Bununla birlikte kuralların belirlenmesinde; okul binalarının alt yapı yetersizliği, birleştirilmiş sınıf sisteminin uygulanması, ayrıca dönemin idarî dinî ve siyasî yapısının etkili olduğu kanaatini taşıyoruz. Teneffüste dershanede ilahî söylenmesine izin verilirken, türkü söylenmesine müsaade edilmemesinin sosyal baskıdan başka mantıkî açıklaması oldukça zordur.

g) Okul Yönetimi ve Sınıf Disiplini:

Müellif eserinin “Mükafata Dair” bölümünde; genelde sıbyan mekteplerinde uygulanan mükafatlandırma (ödüllendirme) teknikleri hakkında bilgi vermektedir. Ona göre sıbyan mekteplerindeki yaygın olan ödüllendirme tertibve şartları şöyledir:

“Nişane-i Aferin varakası vermek, (kırmızı renklidir) “Nişane-i Tahsin” varakası vermek, (yeşil renklidir) “Nişane-i İmtiyaz” varakası vermek, (sarı renklidir) Ödüllendirilecek öğrenciyi bulunduğu şubede baş mevkiye (köşe) oturtmak. Bütün öğrencilerin huzurunda güzel sözlerle övmek. Öğrencinin ismini şeref levhasına yazarak birkaç gün dershanede asılı bulurdurmak.

Bir öğrenci bir hafta ders ve ahlakça şubesinde temyiz ederse kendisine bir kıta “Nişan-ı Aferin” verilir. Bir öğrenci bir ay devamlı ders ve vazifelerini yaparak mektebe devam ederse, ona on kıta varakası kıymetinde bir kıta “Tahsin” (iyilik) varakası verilir. Her üç ayda bir defa bu evraka bakarak öğrencinin mevkileri düzenlenerek bu şekilde açıkça ortaya çıkanlar baş mevkilere oturtulurlar. Bir öğrenci altı ayda ders ve vazifelerini yaparak okula devam ederse, o öğrenciye on kıta “Tahsin” varakası kıymetinde bit kıt`a “Nişane-i İmtiyaz” varakası verilir. Bir öğrenci bütün bir sene ders ve hüsn-ü hal (davranışça) şubesinde farklılık (başarı) gösterdiğinde o öğrenci “Nişane-i İmtiyaz” ile beraber mükafat günü uygun hediyelerle ödüllendirilir. Öğrencilerin bir sene boyunca kazandıkları ödüllere göre isimleri sırasıyla yazılarak mükafat dağıtım günü açıkça okunur. İmtiyaz ödülünü kazanan öğrencilerin isimleri şeref levhasına yazılarak, ödül dağıtım günlerinde dershanede ilan olunur. Bir öğrencinin fevkalade (olağanüstü) bir husn-ü hali görülürse okulda “iyi insan” ilan olunur. Bir öğrenci kitap ve defterini temiz tutup, edep ve hareketleri kurallara uygunsa, kendisine her ay başında bir kıt`a (Nişane-i Tahsin) verilir. Öğretim süresi esnasında sınıf atlayan öğrenciye bir kıt`a imtiyaz belgesi verilir.

Müzakereciler ve sınıf başkanına riayet-i mahsus olmak üzere hak ettikleri ödülün iki katı verilir. Okulun disiplinine uyarak vazifelerini tamamıyla yapan (icra eden) öğrencileri öğretmen “Mevlûd-ü Şerif Okuma” ve “Hafız Cemiyetleri” gibi uygun cemiyetlere beraberinde götürür.

Yazar “Mücazata Mutaallık (Cezalandırma) Dair” alt başlığında ise;

Bütün sıbyan mekteplerinde “Cezalandırma” bir tertip üzere olup öğretmenler tarafından icra edilir (uygulanır). Suçlu (kabahatli) olan öğrenciye önce babaca (sureti pederane) nasihat edilir. Uygun lisan ile “ta`zir ve tekdih” edilir. Bulunduğu şubede en aşağı yere oturtulur. Şubesinden ayırarak

ceza mahallinde derse çalıştırılır. Kitapları alınarak cezalandırma yerinde ayakta tutarak bekletmek. Teneffüs ve yemek vakitlerinde dershanede tutmak. Velisi ile haberleşerek birkaç gün okuldan uzaklaştırmak, diğer ceza çeşitlerindedir. Öğretmen öğrenciyi cezalandırmak zorunda kaldığında çağırıp, işlediği suçu kendisine anlattıktan sonra cezasını bu tertip üzere icra eder. Cezaya müstahak olan (cezayı hak eden) öğrenciyi öğretmen hemen ceza vermeyip, kendisinin haddi sınırı aştıktan sonra cezalandırmalıdır. Cezalandırma daima suça göre tertip olunup gereğinde (lüzum-u takdirinde) icra edilmelidir. Suçlu bir öğrencinin cezalandırılmasında öğretmen tarafından ihmal olunup birkaç suçu biriktikten sonra cezalandırmaktan sakınılmalıdır. Bir öğrenciyi sıyak-ı vahid (tek tip) üzere cezalandırma olmayıp, suçu tekrar ettikçe cezalandırmada çeşitlendirilmelidir. Irza ve Adâba muğayir (aykırı) hal ve harekette bulunan öğrencinin cezalandırılması hususunda öğretmen velisi ile haberleşerek birlikte terbiye ederler. Öğretmen bir öğrenciyi (suçsuz) ceza verdiğini daha sonra anladığında o öğrenciyi uygun bir şekilde (teselli) etmelidir. Ders ve ödevlerinin ifasında istemeyerek kusur eden öğrenciyi öğretmen önce nasihat edip tekrarında cezalandırır. Bir öğrenci üç gün devamlı ders ve ödevlerinde tekasül (tembellik) ederse bulunduğu şubede şurekasından (arkadaşlarından) aşağı ik'ad olunur. Bir öğrenci tembellikte ısrar ederse cezalandırma sırasına geçirilerek ayrıca derse çalıştırılır. Bir sınıf veyahut bir şube öğrencileri fail-i meçhul bir suçtan dolayı topluca cezalandırılmaz. Bir öğrenci âdâba aykırı hal ve harekette bulunursa kabahat (suç) derecesine göre ya arkadaşlarından aşağı alınır veyahut uygun süre ayakta tutulur. Kasıt olmaksızın hatası meydana gelen küçük suçlar topluca ta'zir ve tekdirle af olunur. Kasıtlı ve inatla yapılan suçların affı caiz olmayıp, derecesine göre cezalandırılır.

Çocukluktan neşet etme bazı küçük kabahatlerde bulunan öğrenciyi öğretmen, uygun bir dille tekdir (uyarı) veyahut evvelce kazanmış olduğu "aferin" varakalarından bir kita`sinin geri alınmasıyla cezalandırır. Başkası hakkında edebe muğayir söz söyleyen öğrenciler uygun bir süre cezalandırma sırasına (odasına) geçirilerek derse çalıştırılır. Öğretmen ve halifeye karşı gelip, itaat etmeyen öğrenci cezalandırma odasında (sirasında) çalıştırılıp, yalnız ders vakitlerinde arkadaşlarıyla birleştirilir. Ders esnasında gürültü ve yaramazlık eden öğrenci o dersin sonuna kadar ayakta bekletilir. Okulun nizam ve intizamını ihlal edecek harekette bulunacak öğrenciyi "uzaklaştırma" cezası verilir. Öğrencilerden biri diğerinin bir şeyini çalarsa o şeyin geri alınması ile birlikte on beş gün arkadaşlarından uzaklaştırılarak ferdi olarak derse çalışma cezası verilir. Bir öğrenci özürsüz olarak okula gelmezse, gelmediği günler süresince ferdi olarak derse çalışma cezası ile cezalandırılır. Öğretmenin tenbih ve ihbarını dinlemeyen ve uygulanan cezalardan etkilenmeyip, kötü hareketlerde devamda ısrar eden öğrencinin velisi ile görüşerek, öğretmen o öğrenciyi birkaç gün okuldan uzaklaştırır. Ceza Kanununda belirtilen suçların dışında başka suçlardan dolayı öğrenci okuldan atılamaz. Tenbih ve nasihat veyahut ta'zir yoluyla ıslahı mümkün olabildiği halde diğer cezaların uygulanmasından vazgeçilir.

Müzakereci ve sınıfbaşları suçlarına göre geçici olarak veya tamamen müzakerecilik şerefinden mahrum edilir. Müzakereci ve sınıfbaşlardan birinin cezalandırılması gerekirse, öğretmen onu öğrenciler huzurunda uygulamayıp, belki yanına (odasına) çağırarak gizlice (uyarır) cezalandırır. Müzakereci ve sınıfbaşlardan birinin büyük bir suçu (kabahati) işlemesi halinde öğrenciler huzurunda cezalandırılıp, müzakerecilikten çıkarılır.

Müzakereci ve sınıfbaşlar öğrenciye tembih ve nasihatten başka ceza veremezler. Halifeler ibare (metin) ezberlemek veyahut yazı yazdırmak gibi cezaların verilmesinde yetkilidirler.

Selim Sabit Efendi'nin eserinde günümüz pedagojik kitaplarında olduğu üzere, metot program, öğretmen, öğrenci, öğretim ortamı gibi konularda bilgi verdikten sonra, "Mükâfat (ödüllendirme) Dair" ve "Mücazat (cezalandırma) Dair" başlıkları altında, öğretim etkinliklerinde en çok tartışılan konulardan birisi olan, okul yönetimi ve sınıf disiplini konusunu ele almaktadır.

Yazar önceki bölümlerde olduğu gibi, okul yönetimi ve sınıf disiplini konusunda, dönemin ortam ve şartlarına göre oldukça yenilikçi ilkeler ortaya koymaktadır. Öyle ki; yazarın ödül-ceza ile ilgili belirtmiş olduğu ilkelerden bazıları günümüz öğretim uygulamalarında, bilhassa ilköğretim kademelerinde hâlâ uygulanmaktadır.

Selim Sabit öncelikle ödüllendirme ve cezalandırma çeşit ve şekillerini ilkeler halinde sistematik olarak sınıflandırmakta, ödül ve ceza uygulaması ile ilgili bazı uyar ve tavsiyelerde bulunmaktadır. Ödüllendirme çeşit ve şekilleri ile uygulanmadaki uyarı ve tavsiyeleri; gerek öğrenim ilke ve teknikleri (pekiştirici) olarak, gerekse sınıf disiplini oluşturma ve korumada ödüllendirme ve cezalandırmada uygulamanın, zaman, ortam ve şartları ile ölçülü kullanım bakımından günümüz psikolojik ve pedagojik yaklaşımlar ile oldukça benzerlik göstermektedir. Şöyle ki; ödüllendirme ve cezalandırma bilgi, hüsn-ü hal, edep ve ahlâk, araç-gereç kullanımı gibi, bilgi ve davranış kazandırma birlikte alınmaktadır.

Ödül ve cezanın kullanımındaki tedricilik (hafta, ay, üç ay, altı ay, yıl gibi), manevî ve maddî ödül ve ceza uygulamalarındaki yaklaşımlar oldukça anlamlı, uygulanabilir pedagojik özellikler taşımaktadır. Türk edebiyatı ve sanatındaki geniş olan "Falaka" ya dayalı bir disiplin anlayışından, günümüz "çocuk merkezli" bir disiplin anlayışına geçiş, yazıldığı dönemin özellikleri de dikkate alındığında önemli bir yenilik olarak değerlendirilmelidir.

Selim Sabit'in ödüllendirme ve cezalandırmada öğretmen-veli işbirliğine etkinlik kazandırması, "Eti senin kemiği benim " düşüncesinin hakim olduğu bir dönemde dikkat çekici bir gelişmedir. Ayrıca ödüllendirmeden çok cezalandırma üzerinde durması, cezalandırmaya eserinde daha çok yer vermesi, o dönemde sıbyan mekteplerindeki disiplini oluşturmada cezalandırma daha çok yer verilmesinin etkisi olabileceği gibi, kültürel etkileşimin bir sonucu olarak da değerlendirilebilir.

Şüphesiz disiplin anlayışı farklı olabilir. Disiplinde asıl olan öğretim etkinliklerinin devamlılığını sağlamaktır. Başka bir ifade ile öğretim için bir araya gelmiş öğrencilerin belirlenmiş kurallara uyması zorunluluğudur; kurallara

uymayanın kendisine nasıl bir tepki gösterileceğini bilmesidir. Ancak disiplin sadece uyulması gereken kurallar bütününden ibaret değildir. Disiplin çok daha geniş bir anlam taşır. Amaçlı ve planlı etkinlikler, birlikte çalışma alışkanlığı, kendini kontrol edebilme kavram ve davranışları disiplin için önemli ve anlamlıdır. Disiplini sadece öğrencinin uyması gereken kurallar olarak anlamak ve uygulamak eksiktir.

Disiplini sağlama ve kurumda insanın ruhsal güçlerinin ödüllendirme ve cezalandırma tekniklerinin yerinde ve zamanında ölçülü olarak kullanılması ile mümkündür. Çocukta itibar görme, taktir edilme güdüsü ödüllendirmenin sonuç vermesini etkilerken, kınanma, ayıplanmaktan çekinme duygusu da cezalandırılmanın olumlu etkisi için etkindir. İnsandaki zorlamalara, yasaklanmalara karşı koyma ve tepki gösterme duygusu cezalandırılmada göz ardı edilmemesi gereken önemli bir husustur.

Okul yönetimi ve sınıf disipliniinde öğretmen-öğrenci ilişkileri, sağlıklı ve dengeli iletişim etkilidir. Öğrenci öğretmenini doğru, gerçekçi, haksever, kısaca güvenilir buluyorsa, öğretmen öğrencinin duygu, düşünce, ilgi ve isteklerine saygı gösteriyorsa disiplinin oluşması ve süreklilik kazanması kolaylaşır. Duygusal güven disiplin konusunda oldukça etkilidir.

Selim Sabit Efendi'nin ödüllendirme ve cezalandırma şekilleri ve uygulama ilkeleri çoğunlukla günümüz psikoloji ve pedagoji ilimlerinin ilkeleri ile benzerlik göstermekte ve uygulanabilirlik özelliği taşımaktadır. Onun görüşleri günümüzde sınıf disiplini sağlamada, özellikle ilköğretim kademesinde pek çoğu yaygın olarak uygulanmaktadır, denebilir. Ancak çalışkan-tembel ayrımının ve buna dayalı ödül ve cezanın rekabet unsuru olabileceği gibi, uygun zaman ve şartlarda ölçülü olarak kullanılması halinde, öğrenim ilkelerinden motivasyonu ve disiplini bozucu fonksiyona sahip olduğu da unutulmamalıdır. Uygun eğitim ortamı hazırlamadan, organizeyi düzenli yapmadan öğrencinin başarısız sayılması ve suçlanması, sonra da disiplin sağlama adına öğrencinin cezalandırılması pedagojik bir uygulama değildir. Eğitim ve öğretimin çocuğa, öğrenciye saygı ile başladığı unutulmamalıdır.

h) Ölçme ve Değerlendirme:

Selim Sabit son olarak da "İmtihanalara Müteallik" alt başlığında; sınavların ne zaman ve nasıl yapılacağı, öğrenim süresini tamamlayanların diplomalarının hazırlanması ve verilmesi ile ilgili, daha çok idari bilgiler vermektedir.

Her senenin sonunda öğrenciler bulunduğu sınıfa mahsus olan derslerden imtihan edilip, liyâkatını ispat edenler bir üst sınıfa geçirilerek, liyâkat ve iktidarları (yeterlilikleri) yeterli olmayan öğrenciler sınıflarında bırakılırlar. Öğrenim süresini tamamlayıp, yapılan imtihanda yeterli görülen öğrenciye, mektebin ismi patentli, içerisinde öğrencinin isim, şöhreti ve derecesine ait bilgileri, öğretmen ve merkez memuru tarafından mühürlü ve imzalı şahadetname verilir. Böylece şahadetname olarak mezun olan öğrenciler için okulda hususî bir defter (diploma defteri) bulunacağından, bunların isim ve şöhretleriyle çıkış tarihi bu deftere kaydedilir.

Her sene imtihandan sonra kaç öğrenciye şahadetname verildiğini, elân (şimdi) okulun ne kadar mevcudu bulunduğunu ve imtihan heyetinin (komisyonunun) bu okul hakkındaki değerlendirmeleri (görüşleri) yazılı olarak öğretmen tarafından Eğitim Nezaretine (Bakanlığa) bildirilmelidir.

Bu imtihanlar mahallinin itibarlılarından birkaç kişi ile, okulun bağlı olduğu merkez memuru huzurlarında yapılır. Her sınıfta ders ve hüsn-ü ahlâkça birinci olan öğrencinin isimleri şeref levhasına yazılarak tevzi-i mükâfat (ödüllendirme) günü okunur. Ders ve iyi ahlakça sınıfta mümtaz olan öğrenciye kitap, yazı defteri, kalem v.s. gibi uygun hediyeler verilir.

Ödüllendirme günü (mezuniyet günü) öncelikle öğrencinin akrabaları ile yörenin bazı eşrafına haber verileceğinden, o gün okulda toplananlara makama uygun konuşmalar yapılır. İlahiler söylenerek ödüllendirme günü usulüne uygun olarak yapılır.

Burada dikkat çekici ve ayrıcalıklı bir husus sınavların halktan da katılımların olduğu merkez görevlileri huzurunda yapılmasıdır. Selim Sabit öğretim etkinliklerinin her safhasında veli veya halkla birlikte olunması için gayret içerisindedir. Eğitim kurumları-halk işbirliği öğretimin bütün kademelerinde modern eğitimin üzerinde durduğu önemli hususlardandır. Ölçme ve değerlendirmede yalnızca bilgi değil, iyi ahlâklı olma şartının aranması da dikkat edicidir. Ayrıca sınav sonuçlarında dereceye giren öğrencilerin maddî ve manevî olarak ödüllendirilmesi, günümüzde "Mezuniyet Günü" olarak isimlendirilen "Ödüllendirme Günlerinin" düzenlenmesi ve yapılacak etkinlikler de ölçme ve değerlendirmede olduğu kadar, motivasyonu sağlama, halk-okul ilişkileri açısından pedagojik, psikolojik ve sosyolojik önem arz etmektedir.

Yazar eserin sonuna "Sıbyan Okulları Nizamnamesini" eklemiştir. Nizamname hem sıbyan okulları hakkında bilgi kazandırmak, hem de öğretmenlere idarî bakımdan rehberlik etmek açısından faydalı olmuştur, denebilir.

D. SONUÇ

Selim Sabit Efendi'nin tahlil ve tahkikini yapmaya çalıştığımız "Rehnumâ-i Muallimîn" adlı eseri, kaleme alındığı dönemin şartları ve eğitim anlayışları esas alındığında, oldukça yenilikçi ve pedagojik özellikler taşımaktadır.

Selim Sabit Efendi eserinde Sıbyan Mekteblerinin geçmişi, hali ve geleceğine dair açıklayıcı bilgiler vermektedir. Alt başlıklar halinde işlediği konular bize Sıbyan Mektepleri hakkında bilgiler verirken, aynı zamanda günümüz ilköğretim öğretmenleri için faydalanabilecekleri metodik ve pedagojik bilgiler sunmaktadır.

Eserde; öğretim etkinlikleri, sadece öğretim unsurları itibarıyla değil, öğretimde organizasyon da bir bütünlük ve birbiriyle ilişkili olarak ele alınmaktadır. Birleştirilmiş öğretimin yapıldığı okullarda öğretmenin aynı zamanda idarî işleri yürütme zorunluluğunu düşündüğümüzde, eserin öğretmenler için hem pedagojik, hem de idarî rehberlik görevini üstlendiğini söyleyebiliriz.

Sıbyan Mekteblerinin dini ağırlıklı programını esas aldığımızda günümüz çocukluk dönemi din eğitimi ve öğretimine ışık tutabilecek metodik

yaklaşımlar yazarın metot alanındaki yenilikçiliğinin işareti olarak değerlendirilebilir. Ancak dini konuların işlenmesindeki pedagojik düşünceleri üzerinde dönemin sosyal ve idari baskısının izleri hissedilmektedir.

Yazarın öğretim unsurları ile öğretim etkinlikleri hakkındaki görüşleri, psikolojik, pedagojik, sosyolojik ve idarî olarak modernlik taşıması nedeniyle günümüz öğretim etkinliklerinde, bilhassa ilköğretimde birleştirilmiş sınıflarda, camii ve Kur'an Kurslarındaki din öğretiminde uygulanabilirlik özelliği taşımaktadır.

BİBLİYOGRAFYA

- ADIVAR, A. Adnan, Osmanlı Türklerinde İlim, Remzi Kitabevi, İstanbul 1982.
- AKYÜZ, Yahya, Türk Eğitim Tarihi, (7. Bas.) Alfa Yayınları, İstanbul 1999.
- BİNBAŞIOĞLU, Cavit, Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (2. Bas.), M.E.B. İstanbul 1974.
- BİNBAŞIOĞLU, Cavit, Genel Öğretim Bilgisi (7.Bas.) Kadıoğlu Matbaası, Ankara 1994.
- BÜYÜKKARAGÖZ, S.Ş./ Çivi, C., Genel Öğretim Metotları, Atlas Kitabevi, Konya 1994.
- ERGİN, O. NURİ, Türkiye Maarif Tarihi 1.-5., Eser Matbaası, İstanbul 1977.
- EKİCİM, M., Kemal, Rehnuma'i-Muallimin Üzerine bir inceleme (Yayınlanmamış Lisans Tezi), Ankara 1981.
- KANAD, H., Fikret, Deneysel Pedagoji, Örnek Matbaası, Ankara 1951.
- KARA, Ahmet, Selim Sabit'te Eğitim, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1992.
- KODAMAN, Bayram, Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1980.
- KÜÇÜKAHMET, Leyla, Öğretim İlke ve Yöntemleri (5. Bas.) Gazi Büro Kitabevi, Ankara 1994.
- ÖZTUNA, Yılmaz, Büyük Türkiye Tarihi, Ötüken Yayınları, İstanbul 1983.
- SELİM, Sabit, Rehnumâ-i Muallimîn, Matba-ı Osmanî, İstanbul 1299.
- SELİM, Sabit, Muhtasar Tarih-i Osmani, Matba-i Amire, İstanbul 1297.
- SANEMOĞLU, Nuray, Gelişim Öğrenme ve Öğretim Kuramdan Uygulamaya, Özsen Matbaası Ankara, 1998.
- ULUDAĞ, Zekeriyya, Şehbenderzâde Filibeli Ahmet Hilmi ve Spiritualizm, Akuağ Yayınları, Ankara 1996.
- ÜLKEN, H., Ziya, Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi, Ülken Yayınları, İstanbul 1992.